

EUROPA CENTRALĂ ȘI DE SUD-EST: CONCEPTE, TEORII, DEPARTAJĂRI

Teodora STĂNESCU-STANCIU

Universitatea Spiru Haret, București, România

Definirea spațiului est-central european a cunoscut, în funcție de perioade, școli, afinități politice, etnicități, religie sau identități culturale, multiple variațiuni. Dar, mai ales acum, la începutul noului mileniu, problematica definirii – redefinirii spațiilor (cu predilecție europene!) poate fi un exercițiu extrem de util pentru înțelegerea mecanismelor care au jucat roluri decisive, au impus modele sau, dimpotrivă, au marcat diferențele de-a lungul istoriei.

Cuvinte-cheie: Europa Centrală, Mitteleuropa, Balcani, Europa de Sud-Est, Europa de Est, concepte, teorii.

CENTRAL AND SOUTH-EASTERN EUROPE: CONCEPTS, THEORIES, DEFINITIONS

Defining Eastern Central European space known by periods, schools, political affinity, ethnicity, religion or cultural identities, multiple variations. But especially now, at the beginning of the new millennium, the defining issue - redefining spaces (with European predilection!) Can be an extremely useful exercise for understanding the mechanisms that played a decisive role, they imposed models or, conversely, marked differences de- history.

Keywords: Central Europe, Mitteleuropa, Balkans, South-eastern Europe, Eastern Europe, concepts, spatial theories.

Mai ales astăzi, în contextul macro-integrării europene, problematica definirii–redefinirii spațiilor (cu predilecție europene!) poate să se transforme într-un exercițiu extrem de util în înțelegerea mecanismelor care au jucat roluri decisive, au impus modele sau, dimpotrivă, au marcat, de-a lungul istoriei, diferențele.

„I am delighted – și-a început discursul Henry Kissinger în Varșovia în 1990 – to be here in Eastern, I mean Central Europe>”. Și pentru tot restul alocuțiunii, a continuat să insiste: „Eastern, I mean Central Europe” [apud 1]. Termenii păreau atât de asemănători... Cu câteva decenii în urmă, imediat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, Dicționarul Geografic Webster nota la termenul „Central Europe”: „indefinite and occasional” [2, p.211].

În această idee pare destul de simplu de explicat de ce mulți autori au considerat acest spațiu, pe filiera Jacques Le Rider, ca pe unul „cu geometrie variabilă”¹. Printre ei îi putem aminti pe nativii zonei: Gyorgy Konrad, Vaclav Havel, Danilo Kis, Michal Simechka, Czeslaw Milosz², dar și pe occidentalii: Tony Judt, Timothy Garton Ash, Michel Foucher, Jacques Le Rider, Jacques Rupnik, Claudio Magris, Michael Pollak sau Carl Schorske.

Realitatea acestor transformări reiese și dintr-o exprimare, poate una dintre cele mai plastice aparținând germanului Michael Rutschky și datată 1992: „În mica mea bibliotecă mitteleuropeană pot să găsesc argumente pentru a exclude din acest spațiu Noul Brandenburg, la fel ca și Ucraina și Macedonia. Dar găsesc argumente pentru a include fără restricție Noul Brandenburg și Skopje în Mitteleuropa. Imprecizia și fluctuațiile contururilor fac parte integrantă din utopie” [4].

Un rol esențial în proiectarea Europei Centrale în zona de interes a Occidentului l-a deținut un alt eseu, cel aparținând cehului Milan Kundera, publicat inițial la Paris, în *Le Debat*, în 1983, apoi, în 1984, la extrem de cunoscuta *The New York Review of Books*. Denumit „Occidentul răpit sau tragedia Europei Centrale”, el reprezintă un adevărat rechizitoriu al politicii Occidentului față de națiunile acestei zone, în principal autorul reproșând lipsa de atenție și chiar dezinteresul promovat de puterile occidentale. Definiția spațiului, în maniera Kundera, a rămas de atunci emblematică: „Europa Centrală nu este o regiune, ci mai degrabă o cultură sau un destin. Granițele sale sunt imaginare și trebuie să fie trasate și retrasate pornind de la fiecare schimbare istorică...; ceea ce definește așadar ansamblul central-european nu sunt frontierele care sunt mereu schimbătoare, mereu impuse de invazii, de cuceriri și ocupații, ci mai degrabă marile evenimente comune care au

¹ În primii anii după terminarea Primului Război Mondial, unii autori francezi considerau că din așa-numita „Europă Centrală” făceau parte: Germania, Elveția, Polonia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria și România. La numai un deceniu distanță, percepția s-a schimbat, fiind excluse Polonia, Germania și Elveția, dar adăugată Iugoslavia. Indeterminismul acesta geografic a reprezentat o adevărată constantă pentru definirea spațiului [3, p.101].

² O interesantă analiză, gen trecere în revistă la Cristina-Radu Chereji: „A treia Europă – patru versiuni ale identității central-europene în anii 80”, la http://ekphrasis.accentpublisher.ro/files/articles_content/253/5%20RTSC%203.pdf

regrupat mereu popoarele acestei regiuni în frontiere imaginare și mereu schimbătoare, în interiorul cărora există aceeași memorie, experiență și comunitate tradițională. Europa Centrală este căminul micilor națiuni care au propria lor viziune despre lume pornind de la o viziune de o profundă neîncredere față de Istorie... această zeiță a lui Marx și Hegel, această încarnare a Rațiunii care ne judecă și care ne arbitrează și care este la urma urmei Istoria Învingătorilor. Or, popoarele central europene nu sunt popoare de învingători” [5, p.8-9].

Tendința oarecum generalizată în domeniul studiilor de specialitate asupra acestei regiuni europene, aproape indiferent de perioadă, este de a oferi o percepție diferențiată asupra traiectului fiecărui stat component în parte. „Am putea spune, exagerând puțin, – opina în perioada interbelică H.Seton-Watson, unul dintre cei mai buni cunoscători ai acestui spațiu analizat – că în Iugoslavia, România și Polonia metodele orientale au prevalat asupra celor occidentale. În Bulgaria, sistemul oriental nu a fost niciodată pus în discuție. În Cehoslovacia, tradiția austriacă a unei administrații corecte și destul de eficace s-a păstrat, pe când în Ungaria condițiile au corespuns unei oscilări între Vest și Est” [6, p.146].

Chiar dacă macro-teza civilizației europene – mai ales astăzi, în plină epocă a integrării europene – nu mai poate fi combătută, existența unor concepte departajatoare cel puțin la nivel geo-politologic suscită atenție, interes și, uneori, conduce chiar la dezbateri aprinse.

Europa Centrală și de Sud-Est este, în fond, o sferă de cuprindere destul de greu definibilă. Un spațiu mereu supus transformărilor, schimbărilor de granițe, regim sau alianțe. Între care mai intervin și unele „dezertări”³. Concepte propriu-zise de definire diferite de la limbă la limbă, de la tradiție la tradiție: Europa Centrală și de Sud-Est, Europa de Est, Balcani, Europa Central-Estică, Sud-Estul european sau chiar Mitteleuropa...

Un istoric polonez chiar lansa o simpatică și extrem de expresivă butadă: „Spune-mi ce e Mitteleuropa și-ți voi spune cine ești...”

Căci unul dintre cuvintele-cheie ale istoriei acestei părți a continentului european este cel de diversitate, bazată uneori chiar pe contradicții. „The countries of Eastern Europe constitue an international and political community of states marked by contradictions. Not only are they heterogeneous ethnically and linguistically, and in their levels of cultural, economic and political development, but they lie within a region that historically been in the magnetic fields of different major powers. This circumstances has imparted particular features to the policies of the Eastern European countries. Over the centuries, they manoeuvred between different powers centers and blocs and exerted tremendous influence on the destiny of Europe.” Sunt cuvintele categorice ale unui studiu oficial (ce marșează în mod clar pe noțiunea de „Europă de Est”), studiu asupra sistemului lumii socialiste, citat de una dintre cele mai cuprinzătoare culegeri de documente și viziuni asupra acestei regiuni europene, lucrare purtând semnătura istoricului L.H. Legters și intitulată *Eastern Europe. Transformation and Revolution. 1945-1991*. Este, în fond, vorba despre aceeași situație în „calea tuturor răutăților”, de această dată nu numai a spațiului exclusiv românesc, ci, într-o viziune de ansamblu, a întregului spațiu din care România a fost și este parte componentă.

Reluând, discursul istoric pare să ofere măcar o certitudine (cel puțin din punctul de vedere al structurilor politice implicate): în această regiune europeană s-a împus o comunitate de state, marcată însă de contradicții, de diferențe.

Diferențe care pot proveni chiar și din departajarea de componentă a spațiului avut în analiză. Considerând, aprioric, ca general valabilă opinia istoricului R.Okey, autorul unui foarte interesant studiu intitulat *Eastern Europe. 1740-1985. Feudalism to communism*, conform căreia „istoria Europei de Est este profund marcată de factorul geografic”, vom încerca să aruncăm o privire efectiv asupra acestor părți componente ale hărții regiunii avute în studiu.

Foarte simplă întreprindere, ca o primă impresie. Alfabetic, este vorba de statele: Albania, Bulgaria, Cehoslovacia (cu diferitele sale denumiri de-a lungul istoriei secolului XX), Iugoslavia, Polonia, România, Ungaria, uneori, în funcție de contextul geo-strategic, Grecia și o parte a Germaniei (cazul post 1945 – R.D.G.).

O mai atentă trecere în revistă a principalelor surse contemporane poate conduce, destul de ușor, la observarea prezenței unei aprige confruntări în ceea ce privește componența efectivă fie a Europei Centrale, fie a celei central-estice, fie a Balcanilor.

Într-o încercare de prezentare sistemică, situația destul de complicată a integrării acestui spațiu analizat într-o zonă distinct denumită a continentului european poate fi determinată de școli, personalități, tipuri de

³ De pildă, mult discutata apartenență singulară la spațiul central-european a Poloniei și Ungariei!

discursuri istorice etc. De-a lungul timpului, s-au impus chiar și unele concepte de prezentare/cuprindere a acestui spațiu european. S-a optat, pe rând uneori, alteori paralel, pentru utilizarea ideii fie de Europă Centrală, Mitteleuropă, fie de Balcani sau de Europă Sud-Estică.

La 16 septembrie 1918 în Statele Unite ale Americii a fost semnată Declarația dorințelor comune pentru popoarele din Europa mediană. Componenta spațiului, după cum apare în textul oficial, este interesantă: „We, representing together more than fifty million people constituting a chain of nations lying between the Baltic, the Adriatic and the Black Seas, comprising Czecho-Slovaks, Poles, Jugoslavs, Ukrainians, Uhro-Rusyns, Lithuanians, Roumanians and Italian Irredentists, Unredeemed Greeks, Albanians, Zionists, and Armenians, wholly or partly subject to alien domination (...) We have suffered destruction of our cities, violation of our homes and lands, and have maintained our ideals only by stealth, and in spite of the tyranny of our oppressors. We have been deprived of proper representation and fair trial. We have been denied the right of free speech, and the right freely to assemble and petition for the redress of our grievances. We have been denied free and friendly intercourse with our sister states, and our men have been impressed in war against their brothers and friends of kindred races” [7].

În 1930, Emmanuel de Martonne, unul dintre cei mai cunoscuți geografi ai Europei interbelice (care, printre altele, a fost și un bun cunoscător al spațiului românesc, unde, de altfel, avea și numeroși prieteni) lua în considerare componentele complicate ale macroconceptelor privitoare la această marginalitate europeană. „Europa Centrală nu este numai un cuvânt fără nicio corespondență în realitate. Termenul desemnează acea parte a continentului nostru ale cărei caracteristici geografice, istorice și culturale aparțin în egală măsură atât Vestului, cât și Estului Europei” [8, p.3]. Un an mai târziu, în 1931, avea să se nască și Institutul münchenez de studii sud-est europene, ce efectua analize cu privire la traiectul următoarelor state: Albania, Bulgaria, Cipru, Grecia, Ungaria, România, Turcia și Iugoslavia. Un alt termen începea să facă, la rândul său, carieră în această complicată departajare de definiții și concepte. Un termen cu o sferă mult mai largă de cuprindere decât mai vechiul concept referitor la „Balcani” și „lumea balcanică”, definind țările situate la sud de fluviul Dunărea.

Mult mai vechi, după cum remarcam anterior, este însă termenul „Balcani”. „Deși într-o mai mică măsură decât noțiunea „Europă Centrală”, termenii „Balcani, state, popoare balcanice” ș.a. comportă și ei o oarecare ambiguitate, în special cu privire la limitele lor de miază-noapte, dar și conotații negative din ce în ce mai vizibile – așa-numitul spațiu de „la mijloc de Rău și Bun”⁴. Strict geografic, Peninsula Balcanică s-ar mărgini la nord cu Dunărea și – să spunem – cu afluenții apuseni ai marelui fluviu.

Dar, pe plan istoric mai intervine conturul sferei politice și culturale în care s-a mișcat un popor sau altul [12, p.2], ideea continuă, în parte, și în percepția românului Tudor Vianu, care insistă asupra caracterului special pe care îl au Balcanii ca factor de translație între civilizația Estului și cea a Vestului: „Moștenitoare ale lumii grecești, ale Romei și ale Bizanțului, etapă importantă în circulația valorilor culturale între Europa și Asia, civilizațiile balcanice au o vocație specială pentru a facilita înțelegerea mutuală între Vest și Est”.

Termenul „Europa de Est” a apărut odată cu divizarea continentului în funcție de căderea „cortinei de fier”, după 1945, semnificând, în mare, limitele Europei comuniste și având, după cum sublinia reputatul comunistolog François Fejtő, un sens „mai degrabă politic, și nu neapărat geografic” [13, p.19].

Alături de aceste concepte, unele dintre cele mai vehiculate – astăzi, ca și ieri, și nu doar în discursul istoric – și-au mai făcut loc și altele, precum mult mai filosoficul concept de „Mitteleuropa” sau cel cu o

⁴ Ideea e foarte bine surprinsă, considerăm, de Eva Szekely: „Balcanii implică certitudine și îndoială, realitate și mit, fapte și imagini, ideologie și imaginație, construcție politică și invenție textuală, istorie traumatizantă și poezie înduioșătoare, loc și condiție, închisoarea și dorința de a scăpa din prinsoarea destinului. Balcanii sunt atât un stereotip negativ, cât și o metaforă: sunt folosiți disprețuitor pentru a se face referire la fața întunecată, respinsă a Europei și nostalgic pentru a se face referire la străbunii pierduți ai Europei.” [9]. În prefața cărții *Inventarea Ruritaniei*, autoarea, Vesna Goldsworthy, face constatarea: „Peninsula balcanică face parte, fără îndoială, din continentul european, și totuși adjectivul *balcanic* poate să însemne opusul lui european. Și, într-un asemenea mod de interpretare simbolică, nu este de mirare că fiecare țară balcanică vrea să se considere mai degrabă o apărătoare a valorilor europene, decât barbarul de la porțile Europei” [10, p.4]. Dar și conotații pozitive, un spațiu aparte, din nou între „Rău și Bun”, dar, de astă dată, mai aproape de „Bun”, în ideea plastic exprimată de un mare balcanic Emir Kusturica: „Acest amestec este propriu Balcanilor. Sunt puține locuri în lume ca Serbia sau Bosnia, în care te afli la o asemenea întretăiere a civilizațiilor și unde culturile Estului și Vestului afectează viața oamenilor. De-a lungul secolelor, noi ne-am dezvoltat o identitate, dar este extrem de greu să-i definești contururile precise. Pot să spun că acest amestec singular mi-a hrănit inspirația cinematografică și a dat filmelor mele vivacitate, dinamism, după imaginea vieții oamenilor care trăiesc acolo. Dacă regiunea ar fi o scenă de teatru, locuitorii ei ar putea fi definiți ca Frații Marx jucând Shakespeare” [apud 11].

conotație mult mai vizibil geografică „Europa mediană”⁵. În cazul primului, dezbaterile au fost extrem de aprinse, mai ales cu privire la conotațiile lansate sau la momentul re-lansării termenului în sine. Pentru istoricul polonez Krzysztof Pomian „termenul de Mitteleuropa are, pentru o ureche central-europeană, o conotație negativă, pentru că este adesea asociat cu o Europă Centrală germană, chiar dacă nu germană în termeni etnico-culturali, ci mai degrabă germană din punct de vedere economic. Din acest punct de vedere, Mitteleuropa a jucat rolul unui hinterland necesar economiei germane. De asemenea, termenul nu e deloc agreabil pentru oricine cu o memorie istorică. Nu vreau să-l prezint pe Naumann drept inspiratorul politicii guvernatorului Franck, dar trebuie spus ca ideile acestuia au fost puse în aplicare de naziști în maniera pe care o știm cu toții” [15, p.15].

După părerea unui foarte cunoscut istoric francez, specializat chiar în studierea acestui spațiu european, Jacques Le Rider, „La fel ca în 1848, modelul germanic de Mitteleuropa avea să fie reabilitat de intelectualii din țările slave central-estice... Ideea de Europă Centrală a fost un mit care dădea curaj exilaților parizieni sau new-yorkezi din timpul tiraniilor comuniste și intelectualilor disidenți care se aventurau să-l formuleze (...) Ea re apare în discuția germană și europeană când țările de limbă germană traversează o criză – sau doar o mutație profundă – identității lor geopolitice” [16, p.18]⁶. În plus, pentru același Le Rider, noțiunea (efectiv în forma Mitteleuropa) „nu corespunde unei realități geografice care poate fi clar definită” [18, p.72].

În deceniul nouă al secolului XX, în plină reformă gorbaciovistă, Mitteleuropa a început să reprezinte „tradiția reinventată”, trecutul „glorios” menit să combată prezentul nedrept [19].

Același aspect comunitar al rezistenței în perioadele de maximă criză, în ideea de apartenență la același trunchi de tradiții și mentalități apare și la analistul ungar Istvan Bibo, conform căruia Europa Centrală are chiar o definiție negativă – „comunitate de destin în vreme de criză” [20]. „Însă, mișcarea culturală care a readus în discuție ideea Mitteleuropei – concluziona sociologul Ionel Nicu Sava – se va limita, de la bun început, la ceea ce din punct de vedere spiritual putea fi definit ca fiind autentic central-european. Deși a fost o definiție cu o geografie variabilă, nu frontiera spre Est a fost mai greu definibilă, ci frontiera spre Vest” (*Zece ani de tranziție în Europa de Est*, 2000). Sau, câțiva ani mai târziu, același autor, Ionel Nicu Sava, sublinia și revenirea în forță a conceptului de Mitteleuropa, care „a dominat dezbaterile intelectuale și, pe alocuri, pe cea politică imediat după 1990” [21, p.404]. Mai mult chiar, după cum subliniază mai jos, introducând o cvasicongruență Mitteleuropa-Europa centrală: „Într-o oarecare (cât de mare?) măsură, Mitteleuropa este antecamera integrării europene. Din punct de vedere politic, Europa Centrală este o *virtualitate*, succesul economic este o realitate, în timp ce din punct de vedere cultural asistăm la un *rissorgimento* spiritual central european pe scară largă. Chiar dacă afirmația pare exagerată, cine a intrat în Europa Centrală, a intrat în Europa” [22, p.411].

Spre răsărit, limitele Europei Centrale s-au creionat în funcție de linia de aproximativ diviziune culturală dintre creștinătatea occidentală, pe de o parte, și creștinătatea ortodoxă și islamul, pe de altă parte, în timp ce spre vest problema care s-a ridicat încă de la începuturi a privit implicarea – non-implicarea Germaniei în acest spațiu.

Oarecum, traducerea conceptului german de „Mitteleuropa”, ideea de „Europă mediană” apare cu pre-dilecție în studiile francofone, unde un purtător de drapel, cunoscut și în spațiul românesc, este Jean-Marie Le Breton și lucrarea sa *Europa centrală și orientală între 1917 și 1990*, îmbinare interesantă de concepte, a cărei primă secțiune considerabilă se intitulează chiar *Evoluția politică a Europei mediane*. Conceptul constituie și pentru Violette Rey o „titlatură din ce în ce mai utilizată pentru a numi un spațiu care nu mai este Europa de Est – concept geopolitic mort, odată cu *cortina de fier* – și nici Europa Centrală – concept geoistoric utilizat începând cu finele secolului al XIX-lea până la începutul anilor '50” [23, p.13]. Efectiv, conform analistei franceze, din acest areal ar face parte zece state: Polonia, Lituania, Letonia, România, Austria, Slovacia, Ungaria, Cehia, Germania și Estonia. Și alți specialiști francezi au marșat, oarecum, pe aceeași conotație. Este cazul lui Michel Grésillon [24, p.34] sau Pierre Ricquet; pentru ultimul însă termenul este unul preponderent geografic, desemnând partea „istică” a Europei [apud 25, p.37]. În Europa mediană

⁵ Într-o analiză de geografie umană, Sinhuber sublinia această preferință de denumire: „I suggest that the term 'Middle Europe' should be used in preference to 'Central Europe, since the latter inevitably creates a misleading impression about the location of the centre of Europe and thus about the space relationships within Europe”. Mai mult chiar, Noul Dicționar Webster's din 1943 conținea intrarea „Mid-Europe” (termenul 1.556), dar nu și pe cel de „Central Europe” [14, p.15-39].

⁶ Unii autori, precum Tony Judt, au insistat asupra faptului că Mitteleuropa s-a „suprapus parazită peste problema unificării germane” [apud 17].

imaginată și de Yves Lacoste sunt incluse: Germania, Austria, Iugoslavia, Grecia, Turcia (cel puțin partea sa vestică), Moldova, Belarus, Ucraina și țările baltice [26].

Dincolo de definiții, sfera de cuprindere geografică a acestor termeni, lansați mai devreme sau mai târziu în dezbaterile europene, este cea care interesează cel mai mult. Astfel, dacă e să urmărim traiectul hărților Europei Centrale, el a înregistrat schimbări importante, în funcție de contexte și percepții geopolitice. Un extrem de interesant studiu datând din perioada interbelică (N.Al. Rădulescu, „Poziția geopolitică a României”, 1938) subliniază tocmai această diversitate, luând ca termeni de reper patru analize succesive, datând din 1932, 1934, 1936 și, respectiv, 1938 și aparținând unor geografi de renume: G.Wirsing, Emm. de Martonne⁷, J.Ancel și românului Al.N. Rădulescu. Comparând cele patru viziuni cartografice ale Europei Centrale, se poate lesne observa o creștere a spațiului de cuprindere al acestei regiuni, spre final, anii 1938, adăugându-se și zonele Greciei sau Turciei. Iar poziția unor țări ca Bulgaria sau spațiul iugoslav fiind fie inclusă (1932, 1938), fie lăsată în afară (1934, 1936).

Drumul pare a fi deschis de studiile unuia dintre părinții geopolitologiei anglo-saxone, Halford Mackinder, care, în 1919, lansa ideea unui brâu de state și popoare non-germane (șapte la număr: polonezii, cehii și slovacii, maghiarii, sârbii, croații și slovenii, românii, bulgarii și grecii), de a căror stabilitate va depinde soarta ulterioară a întregului continent (*Democratic Ideals and Reality*, 1919). Pentru o sferă mai largă de cuprindere a conceptului, mai mult sau mai puțin geografic, de Europă Centrală au început apoi să pledeze, cu predilecție, reprezentanții școlii franceze. Printre ei, mai sus amintiții Jacques Ancel sau Emmanuel de Martonne, dar și Auguste Gavin sau Ernest Lemonon. Pe o poziție oarecum similară s-au situat și reprezentanți ai altor școli, precum cea italiană (Mario Ruffini), germană (Ernst Schmidt) sau britanică (H.Seton-Watson).

Unii dintre aceștia situau Balcanii în întregime în spațiul Europei Centrale, pe când alții se opreau doar asupra unor state precum România sau spațiul iugoslav. Astfel, în conformitate cu hărțile trasate în această perioadă istorică, putem considera a face parte din această zonă, alfabetic, statele: Albania, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveția, Germania, Grecia, Italia, Iugoslavia, Polonia, România, Țările Baltice și Ungaria. Deci, un spațiu extrem de amplu, în comparație cu alte departajări conceptuale (de pildă, spațiul balcanic, considerat în mod singular).

La începutul anilor 1940, visele comunității central-europene începeau să lanseze proiecte de fuziune care aveau în vedere nu mai puțin de opt state, și anume: Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Grecia, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia (*Federation in Central Europe*, 1942).

După 1945 și impunerea regimului comunist în această parte a Europei, situația se schimbă din nou. La doar câțiva ani de la terminarea conflagrației mondiale, în 1954, doi geografi francezi, Pierre George și Jean Tricart, includeau în spațiul Europei Centrale: cele două state germane, Elveția, Austria, dar și mult mai tradițional aparținătoarele acestui areal, republici populare: Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România. Nu se mai vorbea însă de situația Bulgariei, a Albaniei sau a spațiului iugoslav...

În 1962, istoricul german Andreas Hilgruber considera că Grecia, Bulgaria, Iugoslavia, România, Ungaria și Cehoslovacia fac parte din aceeași regiune europeană, respectiv cea central-estică.

Câțiva ani mai târziu, Oskar Halecki departajează Europa în patru regiuni, delimitate potrivit experienței istorice și particularităților geografice sau culturale: Europa occidentală; Europa central-occidentală; Europa central-răsăriteană; Europa răsăriteană [27,28].

Un deceniu și jumătate mai târziu, ideea prinde oarecum contur și în ceea ce privește structura studiilor provenite tocmai din acest spațiu. Spre exemplu, în 1977, doi cunoscuți istorici maghiari, Ivan Berend și Gyorgy Ranki, defineau astfel Europa Central-Estică: „was notoriously a multi-national region, one in which political frontiers and national divisions rarely coincided. Almost thirty different peoples and nationalities lived together in the Habsburg Empire, in the Balkan territories still under Ottoman rule at the middle of the 19th century, and in the Polish lands of the Russian Tzars” [29], autorii nesfiindu-se să pună alături state precum: Ungaria și România, Austria și Serbia, Polonia, Bulgaria sau Cehoslovacia.

Nu putem să nu amintim însă că au existat și cazuri în care cuprinderea geografică a fost mult mai restrânsă și ideea de apartenență la spațiul central sau central-estic european s-a bazat, cu predilecție, pe considerente religioase (a se vedea, spre exemplu, cazul studiului istoricului maghiar J.Szucs, din 1981, care considera că

⁷ Nimeni altul decât consilierul președintelui Georges Clémenceau la Conferința Păcii din 1919-1920, el a contribuit și la stabilirea frontierelor Poloniei și ale României.

noțiunea Europa Centrală cuprinde doar statele sau zonele în care catolicismul sau protestantismul a prevalat de-a lungul istoriei) [30].

Pentru Jacques Droz, termenul „Europa Centrală” a „intrat în istorie ca un concept politic”, ca reacție de apărare față de un pericol comun [31, p.21-22]. El a fost preferat și de analiști provenind de astă dată din areal, precum Milan Kundera, Czesław Miłosz sau György Konrad. Noțiunea nu are doar un înțeles teritorial, ci, în primul rând, unul cultural-istoric [32, p.1-2]. Pentru Kundera, de exemplu, Europa Centrală este cea parte a Europei „situată din punct de vedere geografic în centru, din punct de vedere cultural în Vest și din punct de vedere politic în Est” [33, p.222]. Ea nu este un stat, ci o cultură sau un destin”. Pentru romancierul ceh, Europa Centrală poate fi definită și determinată „nu prin frontiere politice (care sunt lipsite de autenticitate, impuse fiind, întotdeauna, de către invazii, cuceriri, ocupări), ci de acele mari situații comune care reunesc popoarele, le grupează în moduri mereu diferite, de-a lungul mereu schimbătoarelor hotare ce marchează un tărâm populat de aceleași amintiri, aceleași probleme și conflicte, aceleași tradiții comune” [34, p.228-229].

Perioada de după căderea comunismului. Percepții recente

Astăzi, întreaga comunitate științifică consideră, aproape în unison, că asistăm la o adevărată renaștere a conceptului de Europă Centrală. „Today, Eastern Europe is again Central Europe – sublinia, în 1990, pe fundalul prăbușirii comunismului, istoricul american de origine poloneză Zbigniew Brzezinski – which it has been historically, culturally and philosophically. The correct geographic designation of the area involved is also Central Europe – even though for almost half a century it was misleadingly labelled as Eastern Europe”.

La rândul său, Karl Schlögel insistă, zece ani mai târziu, tocmai pe mult dezbătută idee a provocării induse de definirea spațiului est-central european: „*Central Europe* – the word itself is a provocation of the wall in the head” [35].

La foarte puțin timp s-a impus și recunoașterea oficială mai mult sau mai puțin geografică a acestei re-născute Europe Centrale. La 19 iunie 1992, la Petersberg, pe teritoriul Germaniei, Declarația întâlnirii dintre membrii Consiliului de Miniștri ai Europei Occidentale și reprezentanții statelor din Europa Centrală stipula clar țările membre ale acestui spațiu: Bulgaria, Cehoslovacia (așa cum era acest stat atunci!), Estonia, Ungaria, Letonia, Lituania, Polonia, România. Primul paragraf le definea sec ca „state ale Europei Centrale”⁸.

Rând pe rând au început să apară și diverse inițiative de cooperare regională care au introdus, direct sau indirect, în denumirea lor oficială conceptul de Europă Centrală. În ordinea cronologică a înființării lor:

a) Inițiativa Central Europeană – organism creat în noiembrie 1989⁹, dar cu numele acesta din iulie 1992, din care au făcut parte, inițial, următoarele state: Austria, Bosnia-Herțegovina, Croația, Cehia, Ungaria, Italia, Republica Macedonia, Polonia, Slovacia și Slovenia, la care s-au adăugat, doi ani mai târziu, în iulie 1994, ca „membri asociați”, Albania, Bulgaria, Belarus, România și Ucraina, iar în 1996 acestea devenind membri cu drepturi depline¹⁰,

b) Grupul de la Vișegrad – organizație înființată la începutul anului 1991, inițial doar cu trei state membre: Cehoslovacia, Polonia și Ungaria, care, ca urmare a „divorțului de catifea” cehoslovac, au crescut la patru¹¹;

c) Convenția Central Europeană de Liber Schimb (CEFTA), semnată în decembrie 1992 și intrată în vigoare în martie 1993 – organizație care s-a extins treptat, cuprinzând și România și Bulgaria.

De asemenea, literatura franceză de specialitate a introdus și formula „state din Europa Centrală și Orientală”, care s-a dorit să desemneze țările regrupate în Uniunea Europeană sub apelativul de „PECO”, de la Marea Baltică la Marea Neagră: statele baltice, cele din Europa Centrală (Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria) și cele din „Balcanii occidentali” (Iugoslavia, Albania) și din „Balcanii orientali” (Bulgaria, România).

⁸ “WEU has invited the Foreign and Defence Ministers of eight States of Central Europe to a special ministerial meeting”, <http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf>

⁹ Ideea înființării unei astfel de organizații de cooperare regională este însă mult mai veche. Originea ei datează încă din 1978, odată cu crearea regiunii Alpi-Adria, care cuprindea nordul Italiei, Bavaria, Austria și unele districte de la granița cu Ungaria. CEI a avut ca principal promotor Italia (fostul ministru de Externe Gianni de Michelis a jucat un rol deosebit în acest sens) și a prezentat o perspectivă sud-europeană asupra ceea ce cel mai adesea s-a numit „proiectul Mitteleuropa”. Denumită inițial și „Pentagonala”, CEI s-a lărgit treptat, până a ajunge și la granițele efective ale Estului Europei.

¹⁰ Originea unei asemenea structuri se poate găsi într-o inițiativă datând din 1978, la crearea regiunii Alpi-Adria, ce cuprindea nordul Italiei, Bavaria, Austria și unele zone de la granița cu Ungaria. Ea l-a avut ca principal promotor pe italianul Gianni de Michelis, fostul ministru al Afacerilor Străine.

¹¹ Însă, după cum sublinia Ionel Nicu Sava, „ea a fost, încă de la bun început, înțeleasă ca o modalitate de detașare a țărilor membre de celelalte țări aparținătoare până în 1989 blocului sovietic”; deci, nu neapărat o unificare [36, p.415].

Și totuși, nici în acest context de revigorare a unui mult mai vechi concept, diferențierile în ceea ce privește încadrarea efectivă a unor state sau a altora în regiune europeană nu au dispărut. S-au impus, aproape simultan, și noi sau mai vechi... nuanțe: Europa Central-Estică, Centrul și Estul european, Sud-Estul european, Europa răsăriteană¹². Sau, după cum sublinia într-un studiu din 1991 și Charles Gati: „Europa estică este acum Europa est-centrală” [39]. Tocmai această transformare continuă este, poate, cheia interesului analiștilor: „Central Europe is a dynamic historical concept, not a static spatial one; therefore its frontiers have shifted throughout the ages” (Lonnie Johnson) [40]. Această translație, dintr-o zonă în alta, această spectaculoasă transformare: „Twenty-five years ago we [Poland] were eastern Europe. When we joined Nato and the EU, we became central Europe. Now, because of our resilience in the face of the financial crisis, we are northern Europe” (Radoslaw Sikorski¹³).

Pentru autorul american (dar cu origini ungurești și rutene!) al unui Atlas istoric al Europei Central-Estice, Paul Robert Magocsi, zona descrisă acoperă: “the land between the linguistic frontier of the German – and Italian – speaking peoples on the west and the political boundaries of the former Soviet Union on the east. The north-southern parameters are the Baltic and Mediterranean seas...”. Din punctul de vedere al statelor incluse, este vorba de „zece: fostele membre ale Tratatului de la Varșovia, la care se adaugă cele trei state baltice, plus Slovenia” [42].

Pentru Jean W. Sedlar, un alt specialist american, de astă dată medievalist, Europei Centrale și de Est îi corespund, în primii ani după prăbușirea comunismului, statele: Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria, dar și România, Bulgaria și Serbia [43, IX-X].

Nu trebuie uitată, cel puțin la nivel microregional, al Balcanilor, contribuția Mariei Todorova, atât prin excelentă analiză *Imagining the Balkans* [44], cât și prin alte serii de studii și articole pe aceeași temă: „În vreme ce, în ansamblu, atenția acordată regiunii balcanice pare să fie motivată de teama de contagiune și de politicile de carantină ce o însoțesc, precum și de întregul spectru negativ de la batjocura mușcătoare, dar cel puțin pasivă, până la impulsurile punitiv înălțătoare, dar partizane, au existat și eforturi de a impune atenției regiunea sud-est europeană (sau balcanică) drept obiect al unei preocupări și compasiunii autentice. Dar faptul de a impune atenției nu este un act inocent. Noțiunile complexe (precum regiune, națiune, rasă, gen etc.) reprezintă sisteme elaborate social de zone marcate și nemarcate (...) Noțiunea complexă Europa include atât zone marcate, precum Europa de Sud-Est (Balcanii), Europa Centrală și de Est, Europa de Est, cât și zone nemarcate, cum ar fi Europa de Nord-Vest, Europa de Sud-Vest sau Europa Centrală și de Vest” [45, p.170].

Odată cu intrarea într-un nou mileniu, Europa Centrală – cu multiplele sale definiții și cuprinderi/departajări – a reintrat într-o fază de „trezire strategică”. Statele componente ale regiunii au devenit potențiali noi parteneri, actori din ce în ce mai căutați, nu doar de către reprezentanții Europei. Cu predilecție, după „lecția ucraineană”. „It is hard to conceive of a geopolitical event that would more profoundly affect the long-term national security of US allies in Central and Eastern Europe” [46].

Dar și percepțiile negative nu au dispărut, mai ales în contextul liberalizării pieței forței de muncă. Cu doar patru ani în urmă, de pildă, o aparent educată politic votantă britanică de 65 de ani (Gillian Duffy) l-a întrebat pe premierul Gordon Brown, în ultimul său an de mandat: „all these Eastern Europeans what are coming in, where are they flocking from?”¹⁴

Un spațiu greu definibil, supus interpretărilor și, mai ales, schimbărilor. După cum sublinia și Sorin Antohi într-un foarte interesant studiu [47, p.114], chiar „Europa pare să-și fi pierdut Estul – «Europa de Est» este folosită mai rar și mai puțin drept categorie geopolitică și a fost înlocuită oficial în majoritatea documentelor de stat prin «Europa Centrală»”.

¹² De pildă, pentru geograful A.Dingsdale, noua „Europă estică” renaște imediat după prăbușirea sistemului comunist în acest areal [37, p.204-221]. Dar și [38].

¹³ Citat de [41].

¹⁴ Dialogul între Gillian Duffy și Gordon Brown pe site-ul *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/election_2010/8649448.stm

Referințe:

1. ASH, T.G. [http://www.euroculture.upol.cz/dokumenty/sylaby/T-G-Ash_Does%20Central%20Europe%20exist_\(18\).pdf](http://www.euroculture.upol.cz/dokumenty/sylaby/T-G-Ash_Does%20Central%20Europe%20exist_(18).pdf)
2. *** *Webster's Geographical Dictionary: A Dictionary of Names of Places, With Geographical and Historical Information and Pronunciations*, Springfield, 1949 <http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf>
3. FOUCHER, M. Fragmente de Europa: unificări și fracturi. În: *Încercare de istorie semantică în Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii* / Antologie coordonată de A.Babeți și C.Ungureanu. Iași: Polirom, 1997.
4. Le RIDER, J. *Journaux intimes viennoises*. Paris: Presse Universitaire de France, 2000.
5. KUNDERA, M. *Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale*. En: *Le Débat*, no.27, 1983, p.8-9.
6. SETON-WATSON, H. *Eastern Europe between the Wars 1918-1941*. Cambridge, 1945.
7. <http://www.carpatho-rusyn.org/fame/proc.htm>
8. De MARTONNE, Em. *Europa Centrală*. Paris, 1930.
9. SZEKELY, E.M. *Depășirea stereotipurilor culturale. Imaginea celuilalt în jurnale și note de călătorie*. http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari2/Eva%20Szekely.pdf
10. GOLDSWORTHY, V. *Inventarea Ruritaniei. Imperialismul imaginației*. București: Curtea Veche, 2002.
11. BULUC, M.P. Kusturica – omul orchestră, cineastul, actorul, muzicianul, constructorul. În: *Cotidianul*, 31 august 2012.
12. MUREȘAN, C. Prefață la ediția în limba română a *Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920*. București: Charles și Barbara Jelavich, 2001.
13. FEJTŐ, F. *Histoire de democracies populaires*. Vol.I. Paris: Edition de Seuil, 1979.
14. SINNHUBER, K.A. *Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term*. Institute of British Geographers, 1954, no.20, p.15-39.
15. POMIAN, K. L'Europe centrale: essais de définition. En: *Revue germanique internationale*, 1994, no1.
16. Le RIDER, J. *Mitteleuropa*. Iași: Polirom, 1997.
17. ASH, T.G. *Mitteleuropa*. În: *The Uses of Adversity*. New York: Random House, 1989.
18. FOUCHER, M. Fragmente de Europa: unificări și fracturi. În: *Încercare de istorie semantică în Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii* / Antologie coordonată de A.Babeți și C.Ungureanu. Iași: Polirom, 1997.
19. Le RIDER, J. *Mitteleuropa*. Iași: Polirom, 1997.
20. BIBO, I. *Misere des petits Etats de l'Est*. Paris, 1946.
21. SAVA, I.N. Globalizare și regionalizare în Europa. Europa Centrală în procesul integrării europene. În: *Geopolitica Uniunii Europene*. București: Editura Universității București, 2003.
22. *Ibidem*.
23. REY, V. (sous la direction de). *Les territoires centre-européens. Dilemmes et défis.L'Europe médiane en question*. Paris: Éditions La Découverte, 1998.
24. GRÉSILLON, M. Europe médiane, Allemagne, Mitteleuropa... En: Violette Rey (sous la direction de). *Les territoires centre-européens. Dilemmes et défis.L'Europe médiane en question*. Paris: Éditions La Découverte, 1998.
25. *Ibidem*.
26. LACOSTE, Y. Introduction. Comment définir l'Europe médiane? Géo-histoire et intersections d'ensembles spatiaux. En: Béatrice Giblin et Yves Lacoste. *Géo-histoire de l'Europe médiane. Mutations d'hier et d'aujourd'hui*. Paris, Éditions La Découverte, 1998.
27. HALECKI, O. *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*. New York: The Ronald Press Company, 1952.
28. HALECKI, O. *The Limits of European History*, 1960.
29. BEREND, I.T., RANKI, G. *East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Century*. Budapesta: Akademia, 1977.
30. SZÜCS, J. *Les trois Europes*. Paris, 1985.
31. DROZ, J. *L'Europe Centrale. Évolution historique de l'idée de "Mitteleuropa"*. Paris: Payot, 1960.
32. WANDY CZ, P.S. *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*. București: ALL, 1998.
33. KUNDERA, M. *Tragedia Europei Centrale*. În: *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*. / Antologie coordonată de A.Babeți și C.Ungureanu. Iași: Polirom, 1997.
34. *Ibidem*.
35. SCHLÖGEL, K. *Die Mitte liegt ostwärts. Europa in Übergang*. München, Vienna, 2002.
36. SAVA, I.N. *Op.cit*.
37. DINGS DALE, A. Redefining Eastern Europe: A New Regional Geography of Post-Socialist Europe? In: *Geography*, 1999, no.84, p.204-221.
38. DAWSON, A.H., FAWN, R. eds. *The Changing Geopolitics of Eastern Europe*. New-York: Frank Cass Publishers, 2002.
39. GATI, C. *East-Central Europe: the Morning After*, 1991.
40. JOHNSON, L. *Central Europe: enemies, neighbors, friends*. London: Oxford University Press, 1996.
41. CIENSKI, J. Economy pole position. In: *Financial Time*, 13 decembrie 2011.

42. MAGOCSI, P.R. *Historical Atlas of East Central Europe*. Washington: University of Washington Press, 1993.
43. SEDLAR, J.W. *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*. Seattle and London: University of Washington Press, 1994.
44. TODOROVA, M. *Balcanii și balcanismul*. București: Humanitas, 2000.
45. TODOROVA, M. The Image of the Other / Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Country. In: *International Textbook Research*, 1991, vol.II.
46. MITCHELL, A.W. Central Europe: Cooperation in a Cold Climate. In: *Hungarian Review*, 2014, no3, vol.V.
47. ANTOHI, S. Habitudini mentale: geografii simbolice în Europa de după 1989. În: Antohi S., Tismăneanu V. (coord.) *De la utopie la istorie. Revoluțiile din 1989 și urmările lor*. București: Curtea Veche, 2006.

Prezentat la 03.06.2016